

SODO VAIZDINIAI LIETUVOS TEATRE

Helmutas Šabasevičius

LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS

Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

helmutas.sabasevicius@vda.lt

Straipsnyje apžvelgiama sodo vaizdinių formų ir reikšmių įvairovė Lietuvos teatre – dramaturgijoje ir spektakliuose, sukurtuose XVII–XXI a., išryškinamos sodo kaip dekoratyvios veiksmo vietos ir sodo kaip simbolio bei metaforos sampratos, jų sampynos ir kaita skirtingų žanrų ir stilistikos spektakliuose.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: sodas, teatras, simbolis, dramaturgija, scenografija

Antikinėje kultūroje sodas – tai pramogų vieta, kur vyksta šventės, menančios pirmąsčius ritualus, per kuriuos pajuntamas ir stiprinamas žmogaus ryšys su gamta.

Vakarų kultūroje sodo vaizdinio prasmės siejamos su Biblijoje minimu Rojaus sodu bei *Giesmių giesmėje* apdainuotu Uždaru sodu – kaip skaistybės ir tyrumo ženklui: „Mano sesuo sužadėtinė yra uždaras sodas. Uždaras sodas, užantspauduotas šaltinis“¹. Abiem atvejais tai simbolinė erdvė, už kurios sienų plytintis pasaulis kupinas sunkumų ir pavojų. Ilgainiui sodo vaizdinių atsirado ir pasaulietinėje literatūroje – jie netruko pasiekti ir teatro kultūrą, įgavo įvairių reikšmių. Lietuvos teatro istorijoje sodo ar parko motyvai taip pat gana dažni.

SODAS KAIP VEIKSMO FONAS

Lietuvos teatro kultūra prasidėjo vos įsteigus Jėzuitų kolegiją. 1570 m. spalio 18 d. kolegijos kieme parodyta

Stefano Tucciò „komedija“ *Heraklis*. Nors Tucciò tekstas neišliko, sodas jame taip pat galėjo būti minimas, nes vienas iš Heraklio žygių – nusigauti į hesperidžių sodą ir atnešti Euristėjui aukso obuolių.

Baroko kultūroje sodas tapo privačių ir viešų pramogų vieta; čia vykdavo pasilinksminimai, karnavalai, buvo rengiami tuo metu ypač populiarūs reginiai – fejerverkai, kiek vėliau – statomi vasaros teatrai, kuriuose būdavo muzikuojama ir vaidinama.

Kaip veiksmo vieta, maloni akiai ir stebinanti efektingais vaizdais, sodas Lietuvos teatro istorijoje pirmiausiai pasirodė Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo IV Vazos (1595–1648) pamėgtuose operos spektakliuose, kurie pirmiausiai pradėti rengti Varšuvoje, o kiek vėliau pasiekė ir Vilnių. Pirmoji Žemutinėje pilyje pastatyta opera – Virgillio Puccitelli'ò ir Marco Scaacchi'ò *Elenos pagrobimas* (1636-09-04), kuriai scenos techniką projektavo Agostino Locci „Il Vecchio“ – būtent jo dėka scenoje įrengtas „sodas, kuriame dvi fontanų eilės, iš abiejų pusių įreminančios plačią alėją, labai jaukią ir mielą

¹ Gg 4,12.

pažiūrėti“². Ir ši, ir kitos dekoracijos sulaukė palankių žiūrovų atsiliėpimų. Praėjus dviem dienoms po spektaklio jį žiūrėjęs popiežiaus nuncijus Mario Filonardi į Romą rašė:

Viskas puikiausiai pavyko, ir visuotinio pagyrimo, be abejo, susilaukė mašinos, scenų bei scenovaizdžio kaita, ypač parkas su daugybe fontanų priešingoje pusėje, iš kurių aukštyn tryško vanduo, ir rūmai su šešiais gerai nupieštais, marmuro spalva nudažytais kambariais.³

Ta pati kūrėjų grupė Vilniuje pastatė ir operą *Apviltoji Kirkė* (1648-04-16), kurioje taip pat turėjo būti puošni dekoracija – Kirkės rūmus supantis nuostabus sodas⁴. Šiuose pastatymuose jis veikiausiai neturėjo kokių nors išskirtinių reikšmių – buvo skirtas vien estetiniam pasigėrėjimui, tačiau kituose šio laikotarpio operos kūriniuose pasitaiko ir griežtesnio sodo simbolizmo: Claudio Monteverdi'o ir Giovanni'o Francesco Busenello operoje *Popėjos karūnavimas* (Teatro Santi Giovanni e Paolo, Venecija, 1643) II veiksmo vaizduojamas filosofo Senekos sodas tapatinamas su dorybių sodu, o Popėjos – su meilės sodu⁵.

Po Vladislavo IV Vazos mirties 1648 m. operų Lietuvos teritorijoje ilgą laiką nebeatė, nors su Abiejų Tautų Respublikos kultūra galima sieti Michele Bianchi'o (Alberto Vimina) operą *Varžybos*, parodytą Vienoje (1652-01-08). Spektaklį stebėjo Šv. Romos imperatorius Ferdinandas III bei Bohemijos, Vengrijos ir Kroatijos karalius Ferdinandas IV. Operos librete minimas sodas taip pat turėjo kelti nuostabą barokiniu puošnumu:

- 2 *Opera Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2010, p. 339.
- 3 Tereza Chynczewska-Hennel, „Pobyt Maria Filonardiego w Wilnie (1636 r.)“, in: *Barok. Historia-Literatura-Sztuka*, Warszawa, 1998, nr. 2 (10), p. 62.
- 4 *Opera Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose*, p. 631.
- 5 Robert Ketterer, *Ancient Rome in Early Opera*, Urbana: University of Illinois Press, 2009, p. 64–65.

O kai atėjo laikas pajudėti Europai, scena atsivėrė ir akies mirksniu, beveik nespėjus pastebėti jokių pakeitimų, tolimoje erdvės perspektyvoje atsirado nuostabus sodas. Be žavinčios sodo žalumos ir aplink jį išdėliotų įvairiausių gėlių, buvo galima grožėtis daugybės statulų galerija – visa tai ypač puošė šią puikią vietą. <...>. Karalius [Ferdinandas IV] pasirodė sodo viduryje, ginkluotas ietimi, kurią laikė ant peties – taip, kaip jo riteriai.⁶

XVIII a. Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje teatro kultūra buvo plėtojama dvaruose: viena labiausiai žinomų teatralių Pranciška Uršulė Radvilienė (1705–1753) Nesvyžiuje pastatė keliolika savo pačios parašytų pjesių; nors jose veiksmo vieta retai nurodoma, tačiau pagal leidinyje *Komedijos ir tragedijos*⁷ pateikiamas graviūras galima spręsti, kad kai kurie iš tų spektaklių – pavyzdžiui, *Nuovoki meilė* (1746-06-13) arba *Pamatyta nepraeina* (parašyta pagal Molière'o komediją *Puikieji meilužiai*, 1749-06-24) – buvo vaidinami sode.

Sodo reikšmių įvairovė, randama literatūriniuose tekstuose, XIX a. Lietuvos teatre buvo kuriama pasitelkus teatro dekoratorius. Tapytojas Vincentas Dmachauskas (1807–1862), išgarsėjęs romantiškais peizažais, pripažinimo sulaukė ir teatro scenoje. 1862-aisiais apie dailininko darbą teatre Liudvikas Kondratavičius-Syrokomla rašė:

Kai, atsiskleidus [Gioachino Rossini] „Italės [Alžyre]“ uždangai, nustebusi publika pamatė tą sodą, taip susižavėjo ir užsimiršo, kad griausmingais plojimais apdovanojo dekoratorių. Tai buvo naujiena

- 6 *Michele Bianchi (Alberto Vimina). Varžybos*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2013, p. 191.
- 7 Franciszka Urszula Radziwiłłowa, *Komedye y tragedye przednio-dowcipnym wynalazkiem, wyborynym wiersza kształtem, buinością rzeczy y poważnymi przykladami znamienite... / przez... xiężnę z xiążat Wiśniowieckich Korybutów Radziwiłłową woiewodzinę wileńską, hetmanową wielką W.X. Litt. złożone...; teraz przez przytomnego swiadka y wiernego domu xiążęcego sługę do druku podane, [Żółkiew], 1754.*

Vilniuje <...>. Bet paprotys įsitvirtino, ir po to kelis kartus kiti tapytojai dekoratoriai teatre buvo kviečiami į sceną.⁸

Sodas ar parkas kaip veiksmo vieta pasirodo ir šiuolaikiniame teatre. Su prancūziškuoju parku įprasta tapatinti Molière'o kūrybą – prie tokio požiūrio galbūt prisidėjo ir prancūzų režisieriaus Gérard'o Corbiau filmas „Karalius šoka“ (2000), kur viena iš gausių teatralizuotų scenų, atkuriančių karaliaus Liudviko XIV pasirodymą Apolono kostiumu, vyksta Versalio sodų fone, komentuojant pačiam Molière'ui. Versalio sodai yra dar vieno filmo apie karalių Saulę – „Vatelis“ (rež. Roland Joffé, 2000) – fonas: čia, stebint efektingą scenografiją, ruošiamasi pietums, o susirinkusius stebina išradinga dirbtinio sodo elementų kaita, šokėjų pasirodymai ir išradingai dekoruoti patiekalai.

2005 m. tuomet dar Vilniaus dailės akademijos studentė scenografė Simona Biekšaitė Molière'o *Tartiufo* pamatė karpytų gyvatvorių labirinte; tokį patį sprendimą pasirinko ir teatro dailininkas Vytautas Narbutas, kai drauge su Oskaru Koršunovu šį spektaklį statė Orhuso dramos teatre Danijoje (premjera 2011-04-08). Po keleto metų nauja režisūrinė spektaklio redakcija pastatyta Lietuvos nacionaliniame dramos teatre (premjera 2017-09-27), tačiau išliko pagrindinis vaizdinis motyvas – sodo labirintas, keliantis asociacijas su prieštarais žmonių jausmų ir likimo vingiais.

MEILĖS SODAS

XVII a. literatūroje ir dramaturgijoje sodas dažnai tapatintas su meilės pasimatymų vieta, kurios būtini komponentai – gėlės ir fontanai. Toks sodas aprašomas Lope de Vegos komedijoje „Šokių mokytojas“:

8 Władysław Syrokomla, „Wincenty Dmochowski“, in: *Kurier Wileński*, 1862-03-02.

VANDALINO

Aš atėjau! O laimės valandėlės!
O kokį grožį čia aplink matau!
Naktis, fontanas, sodas, žvaigždės, gėlės, –
Gyvent gražu – tik šiandien supratau.
Aš atėjau čia laime paalsuoti
Pasigrožėt fontanų upeliu,
Senjorą savo brangią pabučiuoti,
Nakties tyloj išgirsti jos – „myliu!“⁹

Šokių mokytojas keliskart statytas ir Lietuvoje: 1951 m. Kauno valstybiniame muzikiniame dramos teatre (rež. Juozas Gustaitis, dail. Mykolas Labuckas, premjera 1951-09-20) medžių ir smulkiosios sodo architektūros fragmentai buvo naudojami kaip kiek stilizuotas, bet iš esmės realistinis dekoratyvinis fonas, o 1978 m. – Valstybiniame Jaunimo teatre (rež. Nataša Ogaj, dail. Michail Percov, 1978-09-02), tačiau čia sodo vaizdinys nei režisūroje, nei scenografijoje akcentuojamas nebuvo.

Sodo prieglobstyje buvo rezgamos ir neištikimybės pinklės, į kurias įvilioti Siuzaną mėgino grafas Almachiva Pierre'o Beaumarchais *Figaro vedybose*:

GRAFAS

Ak, Siuzete! Jei tu temstant ateitum pasišnekėti į sodą, aš dosniai atsimokėčiau už tą nedidelę malonę...¹⁰

Ryškus sodo vaizdinys pasitelktas statant Wolfgango Amadeus Mozarto operą *Figaro vedybos* (Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras, spektaklį statė kūrėjai iš Ispanijos: rež. Emilio Sagi, scenografas Danielis Bianco, premjera 2010-02-05). Ketvirtajame veiksmo, kuris vyksta naktį paskendusiame apelsinmedžių sode, pasitelkiama ir retai teatre pasirodanti

9 Lope de Vega, *Šokių mokytojas*, vertė Eduardas Mieželaitis, [interaktyvus], Dramų stalčius, [žiūrėta 2018-02-16], www.dramustalcius.lt, p. 85.

10 Pierre Beaumarchais, *Figaro vedybos*, vertė Juozas Urbšys, Vilnius: Vaga, 1972, p. 30.

trečioji iš juslių – uoslė, nes scenoje ir žiūrovų salėje paskleidžiamas apelsinų kvapas.

Sodas kaip įsimylėjėlių susitikimų vieta dažnai vaizduojamas XX a. pab.–XXI a. pr. teatre, ypač klasikinių operų pastatymuose, kur ši veiksmo vieta nurodoma librete. Ji scenografo pastangomis gali įgauti pačių įvairiausių vaizdinių formų. Vienas iš įdomiausių XX a. 9 dešimtmečio sodo vaizdinių – Giuseppe's Verdi'o operoje *Don Karlas* scenografo Liudo Truikio (1904–1987) sukurtas Karalienės sodas (Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras, premjera 1981-11-21) Čia, pasitelkiant dailininkui būdingus plastinius principus, derinant vertikalias ir įstrižas formas bei ryškias spalvas – raudoną, baltą, juodą – suformuojamas asociatyvus ritminis medžių motyvas, struktūra artimas muzikinei operos kalbai.

SODAS KAIP SAPNAS IR PRISIMINIMAS

XIX a. pirmos pusės literatūroje mėnesienoje skendintis sodas ne tik teikė prieglobstį įsimylėjėliams, bet tapdavo ir skausmingu prisiminimu apie pražuvusią meilę, apie kurią kalba Adomo Mickevičiaus (1798–1855) *Vėlinių* protagonistas Gustavas:

GUSTAVAS

<...> Ėjau sode taku

Su vakaro vėsa, tuo pat rudens laiku,

Tie patys debesys aukštai dangum skubėjo,

Tas pats mėnulis ir gaivi rasa spindėjo,

Lyg sniegas ūkana nusidriekė keistai,

O žvaigždės skendėjo mėlyneje aukštai.

<...>

Pavėnę priėjau, kažkas lyg sušlamėjo.

Tai ji?.. Ne. Tai lapus vėjelis palytėjo.

Pavėnė! Ji — lopšys ir karstas laimės tos,

Čia pažinau ją, čia jos netekau, šventos!¹¹

Panašios sodo prasmės iškyla ir simbolistiniuose teatro kūrinuose – kaip ypatingų prisiminimų vizija, erdvė, kurioje gali nutikti visam laikui įsiminsiantys dalykai. Tokiame sode vaikystėje klajojo ir Maurice'o Maeterlincko (1862–1949) dramos *Mona Vana* veikėjas Princivale:

PRINCIVALE

Aš klajojau po sodą... Ir šit aš radau jus palei mirčių guotą, prie marmuro baseino... Jums buvo įkrięs plonutis aukso žiedelis į vandenį... Jūs verkėte prie kranto... Aš įsilipau į baseiną. Vos neprigėriau, bet žiedelį ištraukiau ir užmoviau jums ant piršto... Jūs mane pabučiavot ir buvot laiminga...¹²

Vizualiuoju požiūriu gerokai sudėtingesnis sodo paveikslas iškyla šiuolaikiniame teatre – pavyzdžiui, Onutės Narbutaitės operoje *Kornetas*, kurią režisavo Gintaras Varnas (Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras, premjera 2014-02-21). Scenografė Medilė Šiaulytė sukūrė stilizuotų judančių medžių kompoziciją, švytinčią paslaptinga žalia spalva, kuri pasitelkiant apšvietimą įgauna tai viltingų, jaukių, tai grėsmingų, bauginančių tonų. O scenos fone, Rimo Sakalausko animuotoje projekcijoje, sukasi dar vienas sodo vaizdinys – įmantrus labirintas iš karpytos gyvatvorės, rodantis pagrindinių veikėjų klaidžiojimą savo pačių atmintyje ir tapatybėje, būtinus jų susitikimus ir neišvengiamus išsiskyrimus.

SODAS IR MIŠKAS

Korneto sodas – paslaptingas sapnas, artimas Romantizme susiformavusiai vaizdų kalbai, kuri Europos ir Lietuvos kontekste įgyja skirtingų reikšmių. Sodo opozicija – laukinis miškas – Romantizmo herojų vilioja mįslingomis tankmėmis ir jose slypinčiais pavojais, keliančiais didingą baimę viskam, kas

11 Adomas Mickevičius, *Eilėraščiai. Poemos*, vertė Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1987, p. 237.

12 Maurice Maeterlinck, *Mona Vana*, vertė Dominykas Urbas, Vilnius: Vaga, 1978, p. 199–200.

nepasiduoda žmogaus kontrolei. Įdomi miško ir sodo priešprieša Mickevičiaus poemoje *Ponas Tadas*. Grovo ir Telimenos kalbos apie išspūdingus svetimų šalių kraštovaizdžius sulaukia ir paties poeto, ir Tado komentaro, kuriame užsienio augalai, matyti Vilniaus botanikos sode, nupiešiami ironiškomis, net groteskiškomis spalvomis:

Bet kai anie pradėjo garbinti ir minėti
Kitų kraštų medžius, grožiu jų sužavėti:
Alyvą, kaktusą, mahonį ir migdolą,
Ir tują, ir citriną, kvepiančią iš tolo,
Valakų riešutą, figas ir apelsiną,
Kad gražesnių žiedų ir lapų jie nežiną, –
Taip Tadu buvo tų niekų koktu klausyti,
Kad jau nebegalėjo pykčio sulaikyti.
Tėvynės gamtą jis nuo pat mažens pamilo,
Tad, žvelgdamas į mišką, įkvėptai prabilo:
„Lankiau botanikos aš Vilniuj garsų sodą
Ir ten mačiau, kaip medžiai tie visi atrodo,
Kurie dabina Rytus ir italų šalį.
Argi kuris mūsiškiams beprilygti gali?
Ar aloė su ūgiais, kaip kietais basliukais?
Mažytė citrina su aukso skrituliukais –
Tikra neūžauga, suklypus, bet turtinga,
Kaip kokia senmergė, kuriai gražumo stinga?
O gal jums kiparisas išpūdį padaro?
Bet jis ne liūdesį, tik nuobodį įvaro.¹³

Ne sodas, kuriame sutelktos skirtingų egzotiškų augalų rūšys, bet neįžengiamas miškas tampa dažniausia Romantizmo laikotarpio sceninių kūrinių veiksmo vieta, kuri paprastai supriešinama su įprastomis žmogui erdvėmis – namų, rūmų interjerais ar jaukais kaimais šalia jų. Tokie kontrastai būdingi pirmiesiems romantiniams baletams, pirmiausia – Jeano Madeleine'o Schneitzhoefferio *Silfidei*, kurią savo dukrai Mariai pastatė italų choreografas Filippo Taglioni. Spektaklio

premjera įvyko 1832 m. kovo 12 d. Paryžiaus operoje, *Le Peletier* salėje; pirmajam veiksmui scenografas Pierre'as Ciceri sukūrė jaukų, idealizuotą kaimo trobos interjerą, o antrajame pavaizdavo paslaptinę mišką, kuriame, pasitelkus scenos techniką, skraidė miško dvasios – silfidės; žmogaus pasirodymas šiame miške, jo noras sugauti Silfidę visiems veikėjams atnešė liūdną galą. Lietuvoje šis spektaklis pastatytas du kartus, tik pagal Danijoje dirbusio prancūzų choreografo Auguste'o Bournonville'o versiją, kurią jis sukūrė Karališkajame teatre Kopenhagoje.

Miško kaip paslaptingos ir bauginančios vietos vaizdinį sukūrė ir Ferdynandas Ruszczycas (1870–1936), nutapęs dekoracijas Juliuszo Słowackio poetinei dramai *Lilija Veneda* – viename iš scenovaizdžių pavaizdavo proskynoje stūksančius žynių akmenis; spektaklis pastatytas drauge su aktore Nuna Młodziejowska 1909 m. gegužės 30 d. Vilniuje, Vasaros teatre, Bernardinų sode. Dar vieno sodo dekoraciją dailininkas nutapė po kelerių metų pastatytai Edmond'o Ros-tand'o dramai *Erelis* (premjera 1912-12-01) – čia kritikus sužavėjo puikus Šenbruno parko paveikslas.

UŽBURTAS SODAS

XIX a. teatre dažnas užburto sodo vaizdinys, kuris Lietuvoje pirmą kartą aiškiau parodytas Jono Rustemo pastatytame gyvųjų paveikslų vakare *Armida* 1825 metais. Po vakaro Vilniaus spaudoje rašyta, kad tai buvo

visai naujas sumanymas, sunku surasti jam pavadinimą. Žinomas jau ir išskirtinio talento tapytojas p. Glovackis dekoracijose „Armida“ atskleidė savo didelį tinkamumą panašius dalykus daryti ir tvirtą optikos žinojimą. Armidos pilis, sodas, Godfrido palapinė, stovykla, tuščios, uolingos apylinkės taip viliojo vaizduotę, taip kerėjo akis, kad sunku rasti pagyros žodžių jų autoriui.¹⁴

13 Adomas Mickevičius, *Eilėraščiai. Poemos*, vertė Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1987, p. 493.

14 „Armida“, in: *Kurier Litewski*, 1825-05-15.

Armidos sodo vaizdinys čia sukurtas pagal Torquato Tasso (1544–1595) poemą *Išlaisvintoji Jeruzalė*, kur gražioji burtininkė sukuria užburtą sodą-kalėjimą, iš kurio negali ištrūkti jos meile užburtas Rinaldas.

Šis motyvas panaudotas ir vienaveiksmiame Nikolajaus Čerepnino baletu *Armidos paviljonas*, kurį sukūrė Michailas Fokinas (Marijos teatras Sankt Peterburge, premjera 1907-11-25); libretą pagal Theophile'o Gautier apsakymą *Omfalė* sukūrė Aleksandras Benua, jis – ir scenografijos autorius¹⁵.

Užburto sodo paveikslai buvo ypač dažni XIX a. antros pusės klasikiniuose baletuose – juos pasitelkdamo siekdami sukurti efektingą reginį su divertismentinio pobūdžio choreografinėmis scenomis, atspindinčiomis herojų meilės fantazijas. Vienas tokių – Ludwigo Minkaus *Don Kichotas*, kurį pastatė choreografas Marijus Petipa (Didysis teatras Maskvoje, premjera 1869-11-21); čia vaizduojamas Don Kichoto sapne pasirodantis sodas, kuriame tarp driadžių ir amūrų iškyla jo širdies damos Dulsinėjos vizija¹⁶. Lietuvoje šį spektaklį pirmąkart pastatė baletmeisterė Aleksandra Fiodorova-Fokina, scenografiją – taip pat ir sodo su gilumoje trykštančiais fontanais vaizdą – sukūrė Truičys (Valstybės teatras, premjera 1936-10-31).

Užburtą sodą pavaizdavo ir Mstislavas Dobužinskis (1875–1957), sukūręs scenovaizdžius Aleksandro Glazunovo baletui *Raimonda* (Valstybės teatras Kaune, premjera 1933-02-28) – čia jis panaudojo permatomą uždangą, padėjusią sukurti paslaptingo, sapne panirusio sodo paveikslą.

Sodas kaip grožio ir malonumų erdvė vaizduojamas ir Adolphe'o Adamo baletu *Korsaras*, kurį sukū-

15 Nors šis baletas Lietuvoje nebuvo pastatytas, gerokai vėliau, organizuojant Sergejaus Diagilevo Rusų sezonų šimtmečio renginius, rusų baletu artisto Andrio Liepos vadovaujamas Mario Liepos fondas rekonstravo spektaklį, choreografiją sukūrė Jurijus Smoriginas, dekoracijas ir kostiumus pagal Aleksandro Benua eskizus – Anna Nežnaja ir Anatolijus Nežnyj, premjera įvyko valstybinių Kremliaus rūmų scenoje (2009-02-01).

16 Pirmąjį spektaklį Lietuvoje rekonstravo baletmeisteris Nikolajus Medvedevas (premjera Lietuvos nacionaliniame operos ir baletu teatre 2016-04-30).

rė choreografas Petipa (*Théâtre Impérial de l'Opéra* Paryžiuje, premjera 1856-02-23). Tai išpūdingas divertismentinis paveikslas, pavadintas *Atgijusiu sodu – Le jardin animé*, kurį kruopščiai atkūrė baletmeisteris Jurijus Burlaka (Didysis teatras Maskvoje, premjera 2007-06-21).

ROJAUS SODAS

XIX a. pab.–XX a. pr., pradėjus plisti simbolizmo idėjoms, literatūroje ir dramaturgijoje vėl pradėta mąstyti apie Rojaus sodą. Štai kokį tokio stebuklingo sodo paveikslą dramoje *Mėlynoji paukštė* aprašo belgų simbolistas Maeterlinckas:

Kai tik raktas prisiliečia, tuoj abi durų pusės atsidaro, slenka dešinė ir kairė ir dingsta sienos storumoje, ir staiga pasirodo nerealus, begalinis, neapsakomas, negirdėtas neregėtas svajonių ir nakties šviesų sodas, kuriame tarp žvaigždžių ir planetų skraido be paliovos fejeriškos žydrosios paukštės, nušviesdamos visa, prie ko tik prisiliečia. <...> Tiltelis apstulbęs, sutrikęs stovi sodo šviesoje.¹⁷

Rojaus sodo vaizdinys sutinkamas ir Giacomo Puccini'o operoje *Sesuo Anželika*. Lietuviškoje šios operos premjeroje dailininkas Petras Kalpokas nusprendė panaudoti išdidintą Mikalojaus Konstantino Čiurlionio paveikslą *Rojus*, kuriam esant fone įvyksta sau gyvybę atėmusios Anželikos ir mirusio jos sūnelio susitikimas (Valstybės teatras Kaune, premjera 1933-01-13).

Toks mistiškas sodas buvo vaizduojamas ir Rimanto Babravičiaus spektaklyje *Rojaus sodas* (pagal to paties pavadinimo Hanso Kristiano Anderseno pasaką), kurį režisavo Rimas Driežis (Kauno valstybinis lėlių teatras, premjera 1990). Spektaklyje veikė Princas, Rojaus fejė, Auklė, Adomas ir Ieva, Mirtis, Vėjų močia, Angelas, vėlės.

17 Maurice Maeterlinck, *op. cit.*, p. 65.

Sodo reikšmės, randamos Giesmių giesmėje, įtvirtintos prancūzų simbolisto Paulio Claudelio dramoje *Aprėškimas Marijai* (Lietuvos nacionalinis dramos teatras, premjera 2016-10-29) – jos kinta kartu su Žako Hiuri požiūrio į Violeną kaita:

ŽAKAS HIURI:

Violena, ką reiškia tokie keisti, meilūs ir kartūs žodžiai? O, aš matau, Monsanvjeržo dvasia gyvena jume ir dangaus gėlė, šiapus užantspauduoto sodo sienos!¹⁸

Sakralus šio simbolio turinys po kurio laiko virsta prakeiksmu:

O nekenčiamas sode! O nereikalinga ir paniekinta meile, sode, blogą valandą užveistas!¹⁹

Spektaklio režisierius Jonas Vaitkus ir dailininkas Vytautas Narbutas kartu su vaizdo projekcijų kūrėju Rimu Sakalausku šias dramaturginio teksto eilutes įkūnijo mistiškoje šviesoje plūduriuojančiais nerealiais medžių pavidalais, kurie supriešinami su vėliau spektaklyje kuriamo Ševošo miško, kurio pakraštyje apsigyvena nuo bendruomenės atsiskyrusi Violena, motyvais, sukurtais iš raudonai nutviekstų šakų raizginių.

SHAKESPEARE'Ų SODAI

Williamo Shakespeare'o kūryboje sodas dažnai minimas pasitelkiant Šventajame Rašte aptinkamas prasmes. „Patys jie bus kaip gerai laistomas sodas, – turės visko, ko jiems reikia“²⁰, – rašoma Jeremijo knygoje, turint omenyje ir ne tik žemiškuosius, bet ir dvasinius turtus. Hamletas savo nereikalingą, beprasmišką ir

18 Paul Claudel, *Aprėškimas Marijai*, vertė Genovaitė Dručkutė, vertimo rankraštis, p. 42.

19 *Ibid.*, p. 81.

20 Jer 31,12.

blankų gyvenimą palygina su užžėlusiu sodu, „kur usnys vien ir piktžolės nuodingos / laisvai keroja“²¹. O *Otelo* Jagas sodu pavadina kūną, o sodininku – žmogaus valią:

Mes galim prisiauginti jame dilgelių arba salotų, galim, išravėję mairūną, prisėti joniukų, užželdyti jį viena kokia žole ar įvairiausiomis žolių rūšimis, galim per savo nevalyvumą jį visiškai apleisti arba tolydžio jį prižiūrėti ir tręšti, – tatau priklauso tik nuo mūsų noro, kuris tvarko viską taip, kaip jam patinka.²²

Shakespeare'o kūriniai Lietuvoje statyti dažnai – nuo pat 1929 m., kai įvyko jo komedijos *Žiemos pasaka* premjera (rež. Borisas Dauguvietis). Po kelerių metų Andrius Oleka-Žilinskas pastatė komediją *Dvyliktoji naktis, arba Kaip jums tai patinka* – čia antrojo, trečiojo ir ketvirtojo veiksmų paskutinės scenos vyksta Olivijos sode.

O komedijos *Tuščios meilės pastangos* veiksmas vyksta Navaros karaliaus sode (rež. Gytis Padegimas, Valstybinis Kauno dramos teatras, premjera 1995-10-07); scenovaizdį šiam spektakliui sukūrė dailininkas Jonas Arčikauskas: žaliai nuspalvintą erdvę užpildė stilizuotais augalais, kai kurie jų buvo su akivaizdžiomis antropomorfinėmis užuominomis²³.

GOETHE'Ų SODAI

Johanno Wolfgango von Goethe's kūryboje sodas taip pat įgyja įvairių prasmų. *Fausto* I dalies Valpurgijų nakties scenoje gražuolė užuominomis kalba apie malonumų sodą:

21 William Shakespeare, *Dramos. Sonetai*, vertė Aleksys Churginas, Vilnius: Vaga, 1986, p. 338.

22 William Shakespeare, *Raštai*, vertė Aleksys Churginas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961, p. 34.

23 Žiemos sodas kaip veiksmo vieta minimas ir Umberto Giordano operoje *Andre Šenje*, kurią Kauno valstybiniame muzikiniame teatre 1999 m. pastatė Gytis Padegimas, scenografiją sukūrė Jonas Arčikauskas. Operoje veikia ir sodininkas – pagrindinio veikėjo Žeraro tėvas.

GRAŽUOLĖ

Tie obuoliukai jus visus vilioja,
Ko gero, dar prisiminimais apie rojų.
Aš irgi susijaudinu giliai –
Ir mano sodą puošia obuoliai.²⁴

Nakties scenoje Fausto minimas sodas siejamas su apmąstymų erdvėmis:

FAUSTAS

Imu suvokti mokytojo mintį:
„Į dvasių sodus vartai atlapoti,
Tiktai pažadink protą ir jausmus,
Ankstyvo ryto spinduliais rasotais
Atsigaivink ir leiski jiems pabust“.²⁵

II *Fausto* dalyje veiksmas iš pradžių vyksta Pramo-
gų sode, o vėliau minimas prie rūmų esantis „Didžiu-
lis sodas su klombomis, platus ir tiesus kanalas“, ku-
riame vaikštinėja pasenęs, susimąstęs Faustas²⁶.

Fausto tema Lietuvos teatre reta – spektaklį *Su Goethe's Faustu* buvo pastatęs Valentinas Masalskis, vėliau *Faustą* režisavo Eimuntas Nekrošius, tačiau vaizdiniu požiūriu sodas jų spektakliuose nebuvo naudojamas.

ČECHOVO SODAI

Ryškiausias šiuolaikinio teatro sodo vaizdinys iškyla Antono Čechovo *Vyšnių sode* – tai ne konkreti veiksmo vieta, o daugiau prabėgusio gyvenimo simbolis. Sodas Čechovo kūryboje pasirodo ir kitose pjesėse. *Žuvėdroje* sode pastatytas teatras, kuriuo piktinasi Medvedenka: „Reikėtų pasakyti, kad nugriautų sode tą teatrą. Stovi nuogas, bjaurus kaip skeletas, ir uždan-
ga nuo vėjo plazda. Kai vakar vakareėjau pro šalį, man

pasirodė, kad kažkas jame verkia“²⁷. *Vyšnių sodo* pagrindinė herojė Liubovė Andrejevna, žvelgdama pro langą į sodą, kaip tik mąsto apie prabėgusi gyvenimą ir įsivaizduoja matanti jo šmėklas:

O mano vaikyste, skaistybe mano! Šitame vaikų kambary aš miegodavau, iš čia žiūrėdavau į sodą, kiekvieną rytą kartu su manim atbusdavo laimė, ir tada jis buvo toks pat, niekas nepasikeitė. Visas, visas baltas! O mano sode! Po pilko darganoto rudens ir šaltos žiemos tu esi vėl jaunas, pilnas laimės, dangaus angelai tavęs neapleido... <...> Žiūrėkit, amžinatilsį mama eina per sodą... balta sukni!²⁸

Lopachinui sodas tėra verslo plano dalis, erdvė, kur, sugriovus tai, kas sena, bus galima sukurti naują gyvenimą:

Ei, muzikantai, grokit, noriu jūsų klausytis! Ateikit visi pažiūrėti, kaip Jermolajus Lopachinas švysčios kirviu vyšnių sode, kaip guls žemėn medžiai! Pristatysime vasarnamių, ir mūsų anūkai ir proanūkiai pamatys čia naują gyvenimą... Grok, muzika!²⁹

Pirmasis *Vyšnių sodo* pastatymas Maskvoje sutiktas kritiškai – pirmiausia todėl, kad sodas čia suvoktas ne kaip metafora, o kaip konkreti veiksmo vieta, neatitinkanti XIX a. pab. Rusijoje įprastų sodo stereotipų. Po premjeros Maskvos dailės teatre rašytojas Ivanas Buninas rašė:

Niekur Rusijoje nebuvo vien vyšnių sodų: dvarininkų soduose buvo tik sodų dalys, kai kada labai didelės, kur augdavo vyšnios, ir niekur tos dalys negalėjo būti arti šeiminingų namų, ir vyšnių medžiai neturėjo ir neturi nieko stebuklingo – jie negražūs,

24 Johann Wolfgang von Goethe, *Faustas*, I d., vertė Antanas A. Jonynas, Vilnius: Vaga, 1999, p. 271.

25 *Ibid.*, p. 33.

26 Johann Wolfgang von Goethe, *Faustas*, II d., vertė Antanas A. Jonynas, Vilnius: Tyto alba, 2003, p. 65.

27 Anton Čechov, *Žuvėdra*, vertė Motiejus Miškinis, in: Anton Čechov, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 154.

28 Anton Čechov, *Vyšnių sodas*, vertė Juozas Aputis, in: Anton Čechov, *Raštai*, p. 313.

29 *Ibid.*, p. 345.

kaip žinia, kreivi, mažais lapais ir mažais žiedeliais, kai žydi.³⁰

Vyšnių sodo vaizdinės interpretacijos Lietuvoje prasidėjo dar XX a. 1 dešimtmėčiu, kai 1913 m. Vilniuje lankėsi rusų teatro trupė. Po spektaklio Vilniaus spaudoje rašyta:

<...> Aktoriai paverčia žiūrovų salę vyšnių sodu, o kažkur tamsoje ložėje suranda mirusios šeiminkės šešėlį. Tikrai, atsidaro du langai kulisinėje vinjetėje: per vieną išlenda Ranevskaja, per kitą – jos dukra, abi įdėmiai žiūri į žiūrovų salę ir gėrėsi vyšnių sodu. Po to Ranevskaja, rodydama ranka į vienos ložės pusę, surinka, pamačiusi tenai savo mirusios motinos šmėklą. Ir žiūrovų galvos nevalingai pakrypsta į tą pusę...³¹

Lietuviškai Čechovo *Vyšnių sodą* pirmasis pastatė režisierius Borisas Dauguvietis (Valstybės teatras, premjera 1937-03-18), scenovaizdį sukūrė Viktoras Andriušis, nupiešęs pro langą žiedais boluojančių medžių siluetus.

XX a. antroje pusėje Lietuvoje statytuose *Vyšnių soduose* būta tiesioginių vaizdinių veiksmo vietos parafrazių (pavyzdžiui, saulės nutviekstas sodas, į kurį kreipiasi Irina Henriko Vancevičiaus spektaklyje³², vyšnių žiedais išmarginti sienų apmušalai Irenos Bučienės variante)³³, tačiau XX a. pab. lietuvių režisierių spektakliuose sodo vaizdinys buvo labiau susijęs su menama, beveik sakralia erdve, kurią realiai pa-vaizduoti scenoje būtų buvę sunku. Nei Rimo Tumino (dail. Rita Daunoravičienė, Vilniaus mažasis teatras,

premjera 1990-12-23), nei Eimunto Nekrošiaus (dail. Nadežda Gultiajeva, Tarptautinis Konstantino Stanislavskio fondas, Meno fortas, 2003-07-10) *Vyšnių soduose* tiesioginių sodo vaizdinių nėra: jie galėjo net pakenkti simboliniam pjesės svoriui.

Tačiau suomių režisieriaus Kristiano Smedso *Vyšnių sodas* (dail. Jūratė Paulėkaitė, Teatro ir kino edukacijos ir informacijos centras, 2009-09-09) vyko tikrai spektaklį prodiusavusio centro vadovo Audronio Liugos sode: jame susodinti žiūrovai iš pradžių ekrane stebėjo namo kambaryje susirinkusių sodo savininkų diskusijas, o vėliau, šiems nusileidus į vakarėjančią kiemą, interaktyviai dalyvavo finalinėse spektaklio scenose, iš arti mėgaudamiesi Šarlotės-Beno Šarkos pokštais – žongliravimu ugnimi.

* * *

Lietuvos teatre sodo vaizdavimo tradicijos įvairios: kartais jos įgauna griežtesnes, kartais – laisvesnes formas, o sodo prasmės naudojamos ir intuityviai, ir sąmoningai, siekiant dramaturgijos kūrinuose bei spektakliuose apčiuopti ir išryškinti skirtingų erdvių įtampą, motyvą pasitelkiant kartais dekoratyviai, o kartais – konceptualiai. Sodas teatre – ne tik veiksmo fonas ar susitikimų vieta; priklausomai nuo veikalo žanro, čia galima susitikti su pagundomis bei joms pasiduoti arba, atvirkščiai, svajoti ir medituoti apie tyrą dvasinį ryšį.

Gauta 2017 12 20

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

„Armida“, in: *Kurier Litewski*, 1825-05-15.

Bakutyte Vida, *Vilniaus miesto teatras: egzistencinių pokyčių keliu. 1785–1915*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 420.

Beaumarchais Pierre, *Figaro vedybos*, vertė Juozas Urbšys, Vilnius: Vaga, 1972.

Chynczewska-Hennel Tereza, „Pobyt Maria Filonardiego w Wilnie (1636 r.)“, in: *Barok. Historia-Literatura-Sztuka*, Warszawa, 1998, nr. 2 (10).

30 Иван Бунин, *Автобиографические заметки. Собрание сочинений в 9 томах*, т. 9, Москва: Художественная литература, 1965, p. 238.

31 Cit. pagal: Vida Bakutyte, *Vilniaus miesto teatras: egzistencinių pokyčių keliu. 1785–1915*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 420.

32 Režisierius Henrikas Vancevičius, sudarytoja Ramunė Balevičiūtė, Vilnius: Scena, 2004, p. 51

33 Dail. Janina Malinauskaitė, Lietuvos valstybinis akademinis dramos teatras, premjera 1978-02-11.

Claudiel Paul, *Apreiškimas Marijai*, vertė Genovaitė Dručkutė, vertimo rankraštis.

Čechov Anton, *Vyšnių sodas*, vertė Juozas Aputis, in: Anton Čechov, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1985.

Čechov Anton, *Žuvėdra*, vertė Motiejus Miškinis, in: Anton Čechov, *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1985.

Goethe Johann Wolfgang von, *Faustas*, I d., vertė Antanas A. Jonynas, Vilnius: Vaga, 1999.

Goethe Johann Wolfgang von, *Faustas*, II d., vertė Antanas A. Jonynas, Vilnius: Tyto alba, 2003.

Ketterer Robert, *Ancient Rome in Early Opera*, Urbana: University of Illinois Press, 2009.

Lope de Vega, *Šokių mokytojas*, vertė Eduardas Mieželaitis, [interaktyvus], Dramų stalčius, [žiūrėta 2018-02-16], www.dramustalcius.lt.

Maeterlinck Maurice, *Mona Vana*, vertė Dominykas Urbas, Vilnius: Vaga, 1978.

Michele Bianchi (*Alberto Vimina*). *Varžybos*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2013.

Mickevičius Adomas, *Eilėraščiai. Poemos*, vertė Justinas Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1987.

Opera Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2010.

Radziwiłłowa Franciszka Urszula, Komedye y tragedye przednio-dowcipnym wynalazkiem, wyborym wiersza kształtem, buinością rzeczy y poważnymi przykładami znamienite... / przez... xiężnę z xiążat Wiśniowieckich Korybutów Radziwiłłową wojewodzinę wileńską, hetmanową wielką W.X. Litt. złożone...; teraz przez przytomnego świadka y wiernego domu xiążęcego sługę do druku podane, [Żółkiew], 1754.

Režisierius Henrikas Vancevičius, sudarytoja Ramunė Balevičiūtė, Vilnius: Scena, 2004.

Shakespeare William, *Dramos. Sonetai*, vertė Aleksys Churginas, Vilnius: Vaga, 1986.

Shakespeare William, *Raštai*, vertė Aleksys Churginas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1961.

Syrokomla Władysław, „Wincenty Dmochowski“, in: *Kurier Wileński*, 1862-03-02.

Бунин Иван, *Автобиографические заметки. Собрание сочинений в 9 томах*, t. 9, Москва: Художественная литература, 1965.

IMAGES OF A GARDEN IN THE LITHUANIAN THEATRE

Helmutas Šabasevičius

SUMMARY

KEYWORDS: garden, theatre, symbol, dramaturgy, set design.

The article presents the diversity of visual forms and meanings of a garden in the Lithuanian theatre dramaturgy and performances of different genres and stylistics produced from the 17th to the early 21st century – the concepts of a garden as a place of action and as a symbol or metaphor, its transformations and development. The opera productions in the Vilnius Lower Castle in 1636 and 1648, and productions of private theatres of the Grand Duchy of Lithuania that operated in the middle of the 18th century are analyzed, and some productions of the City Theatre from the 19th century are discussed. The traditions of representing a garden in the Lithuanian theatre vary according to the historical period; its forms are sometimes stricter and sometimes more flexible, and the meanings of a garden are applied both intuitively and with premeditation, trying to find and highlight the tension between different spaces. The motive of a garden is sometimes used in a decorative and, occasionally, conceptual way. A garden in the theatre is not only the backdrop for the action or a meeting point of the characters; depending on the genre of the production, it can be a place where one meets temptations or surrenders to them or, on the contrary, where one dreams and meditates on a pure spiritual connection. The twentieth-century theatre is represented in the article by a production of *The Cherry Orchard* by Anton Chekhov, showing the conceptual approach of contemporary theatre directors and set designers to the garden theme.